

Мукачівський державний університет
Гуманітарний факультет
Кафедра психології

Кваліфікаційна робота

05 – Соціальні та поведінкові науки / 053 – Психологія ОС «Магістр»

Тема: Психологічні наслідки відокремлення пізніх
підлітків від батьків

Виконала: студентка 2 курсу, групи П-2м

(з) спеціальності 053 «Психологія»

Соколовська О.О.

Керівник: Щербан Т.Д.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВІДОКРЕМЛЕННЯ ПІЗНІХ ПІДЛІТКІВ ВІД БАТЬКІВ	
1.1. Концепції сепарації у вітчизняній та зарубіжній психології	7
1.2. Психологічні особливості старшого підліткового віку та вплив батьків на юнаків і дівчат.....	15
1.3. Виховний потенціал сучасної української сім'ї та вплив батьків на юнаків і дівчат	18
Висновки до розділу 1.....	23
РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ВІДОКРЕМЛЕННЯ ПІЗНІХ ПІДЛІТКІВ ВІД БАТЬКІВ	
2.1. Обґрунтування методик дослідження.....	24
2.2. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження.....	27
Висновки до розділу 2.....	44
РОЗДІЛ 3 ФОРМУВАННЯ САМОПОВАГИ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ	
3.1. Психологічна програма формування самоповаги в підлітковому віці.....	46
3.2. Оцінка ефективності програми формування самоповаги у підлітків	82
Висновки до розділу 3.....	86
ВИСНОВКИ.....	87
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	90
ДОДАТКИ.....	95

ВСТУП

Актуальність дослідження. Труднощі у взаєминах дорослих дітей та їх батьків – далеко не рідкість. Однією з найпоширеніших проблем в даному питанні є тема, так званої, сепарації. В психології під сепарацією розуміється процес відмежування, відокремлення, а в даному випадку мається на увазі процес відділення дорослої дитини від батьківської сім'ї, її становлення як окремої самостійної і незалежної особистості.

Науковий інтерес до феномену сепарації знаходив своє відображення у філософських працях (Бахтин М., Гуссерль Є., Левінас Є., К'єркегор С., Сартр Ж.-П., Хайдеггер М.), до амбівалентності батьківського відношення і ритуалу ініціації – в працях демографів і культурологів (Антонов А.І., Артемова О., Бадинтер Є., Борисов В., Вишневський А., Дарский Л., Коннер М., Кристелл Ф., Пенксон Т., Уест М.), до порушення кількісних пропорцій між середнім і старшим поколінням – в працях соціологів (Захаров С., Захарова О., Єлізаров В., Іванов Е., Широкової А.), до перегляду феномену імпринтінгу і уточнення поняття «батьківський інстинкт» – в працях соціобіологів (Лоренц Д., Неш Е., Стернґленц С., Триверс Р.).

Феномен сепарації в дитячому і підлітковому віці описаний в психоаналітичних роботах (Кляйн М., Фрейд А., Фрейд З.), працях еґо-психологів (Маллер М., Марсія Дж., Еріксон Е.), представників теорії прив'язаності (Боулбі Дж., Ейнсворт М.), аналітичної психології (Юнг К.-Г.).

У науковій літературі з достатньою повнотою освітлені сутнісні ознаки батьківства і батьківсько-дитячих стосунків в період їх становлення і реалізації (Філіпова Г., Хамітова І., Крюкова Т.), досліджена структура дитячо-батьківських стосунків (Бикова М., Варга А., Земська М., Мініяров В., Столін В., Бодальов А.), представлені типи дитячо-батьківських стосунків (Броди С., Варга А., Гарбузов В., Земська М., Мініяров В., Петровський А., Ейдемільер Е.).

Необхідність дослідження соціально-психологічної структури і типів відносин у процесі сімейної сепарації обумовлена суперечностями між:

- соціальними та індивідуальними орієнтирами щодо ролі батьків повнолітніх дітей: соціальні стереотипи різноманітні – одні акцентують цінність індивідуальності і окремо дорослої людини, а інші – цінність колективізму і почуття родової спільності; індивідуальні орієнтири розпливчасті;

- уявленням про ідеальне втілення батьківської ролі повнолітньої дитини і реальним ставленням до неї;

- батьківським і материнським ставленням до дорослої дитини;

- необхідністю соціально-психологічної допомоги сім'ям та недостатністю наукових розробок, що забезпечують супровід сепараційного процесу.

Виявлені протиріччя в батьківсько-дитячих відносинах вказують на необхідність аналізу досліджуваного явища і обумовлюють тему нашої кваліфікаційної роботи «Психологічні наслідки відокремлення пізніх підлітків від батьків».

Об'єктом дослідження є процес психологічної сепарації.

Предмет дослідження – особливості відокремлення пізніх підлітків від батьків.

Основною **метою** нашої роботи було здійснити теоретичний аналіз та емпіричне дослідження процесу відокремлення пізніх підлітків від батьків, а також розробити психологічну програму психологічної допомоги підліткам у даному контексті.

Відповідно до сформульованої мети були розроблені такі **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати зміст питання відокремлення пізніх підлітків від батьків в науковій літературі та розглянути основні концепції відокремлення й розглянути психологічні особливості підліткового віку та значення в формуванні особистості юнаків і дівчат, а також, вплив сім'ї та батьків на юнаків і дівчат.

2. Емпірично дослідити та проаналізувати результати процесу сепарації та подолання типових труднощів процесу відокремлення пізніх підлітків від батьків.

3. Розробити психологічну програму підтримки підлітків, перевірити її ефективність.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань було використано наступні методи, а саме теоретичні: теоретико-методологічний аналіз, систематизація та узагальнення наукової, філософської, психолого-педагогічної літератури пов'язаної з досліджуваною темою; емпіричні: спостереження, бесіда, тестування (з використанням стандартизованих та проєктивних методик); методи математичної обробки даних.

В дослідженні використовувалися такі **методики**:

1. «Методика психологічної сепарації від батьків в юнацькому віці» (автор - Дж. Хофман; адаптація та переклад А.О. Широкої);

2. Проєктивна методика «Будинок – дерево – людина» (автор - Дж. Бук);

3. Опитувальник «Поведінка батьків і відношення підлітків до них» (ПоР; автор - Е. Шафер).

4. Тест «Визначення самооцінки».

5. Авторська анкета на визначення сфер напруги у взаємостосунках підлітків з батьками.

6. Тест загальної самоефективності Р. Шварцера, М. Єрусалема в адаптації В. Ромека.

База дослідження. Дослідження проводилося на базі загальноосвітніх закладів м. Мукачево в період з квітня по травень 2022 року. Загальна кількість осіб, що прийняла участь у нашому дослідженні становить 36 осіб, це підлітки віком 15-17 років, з них 20 дівчат та 16 хлопців.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості використання результатів дослідження психологами, педагогами, класними керівниками, працівниками відділів виховної роботи закладів освіти I – IV рівнів акредитації, викладачами ЗВО. Результати, отримані на основі

проведеного дослідження дають змогу визначити особливості процесу сепарації пізніх підлітків від батьків.

Розроблена психологічна програма формування самоповаги у підлітковому віці може бути застосована психологами в процесі психокорекційної та консультативно - просвітницької роботи з підлітками та їх батьками.

Публікації, виступи на конференціях за час навчання.

Соколовська О.О. Психологічні особливості фрустраційної толерантності юнацтва / О.О. Соколовська, М.О. Марценюк // Наука майбутнього: збірник наук. праць студентів, аспірантів та молодих вчених /Гол. ред. Гоблик В.В. (гол. ред.), Алмашій І.І. (заст.. гол.ред.) та інші.– Мукачево: РВВ МДУ», 2020 р. – Випуск № 2(6). 238 с. С.88-94.

Соколовська О.О. Емоційна стійкість як провідна характеристика успішної реалізації професійних планів / О.О. Соколовська, М.О. Марценюк // Актуальні проблеми навчання і виховання в умовах інтеграційних процесів в освітньому та науковому просторі : збірник тез доповідей III Всеукраїнської науковопрактичної Інтернет-конференції, 6 листопада 2020 р., Мукачево / Ред.кол.: Т.І. Бондар (гол.ред.) та ін. – Мукачево : МДУ, 2020. – 365 с. С. 172-175

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (52 найменування) і 4-х додатків. Основний зміст викладено на 89 сторінках тексту. Загальний обсяг – 94 сторінки без додатків.

ВИСНОВКИ

Процес сімейної сепарації – це багатосторонній процес перебудови міжособистісних відносин між усіма членами сім'ї у зв'язку з фактом дорослішання дітей, що передбачає послідовне усвідомлення людиною яка дорослішає та її батьками «відокремленості» один від одного, емоційне переживання і прийняття цього факту, формування почуття незалежності, перетворення поведінки з урахуванням унікальної особистісної ідентичності кожного з членів сім'ї.

Батьківсько-дитячі взаємостосунки виступають вагомою соціально-психологічною умовою успішної автономізації пізніх підлітків. Важливими чинниками виступають такі особливості сімейних взаємостосунків, як характер та прояви батьківського ставлення, сімейних установок та очікувань, батьківських позицій та стилю виховання, переважаючих батьківських почуттів і рівня батьківської відповідальності. Зазначені чинники детермінують рівень автономності дитини через наслідування зразків конструктивної поведінки батьків, за умови взаємної прихильності членів родини та схвалення батьками проявів автономних виборів. Прихильність, сприяння автономії, адекватний зворотний зв'язок при реалізації поведінкового контролю, відмова від маніпулятивного психологічного контролю – основні умови батьківського ставлення, що сприяють розвитку автономності особистості у юнацькому віці.

Беручи до уваги вікові особливості підліткового та юнацького віку слід зазначити, що процес сепарації є надзвичайно важливим етапом в житті та напряду пов'язаний з набуттям самостійності та незалежності, а також запорукою побудови особистого життя та стосунків. Це процес, коли молода людина встановлює дуже чіткі межі між власним життям та життям батьків; здатна до здійснення автономної регуляції, що у значній мірі пов'язане з досягненням цілісної, диференційованої ідентичності.

Здійснивши емпіричне дослідження процесу сепарації пізніх підлітків від батьків, нами були зроблені наступні висновки. Незважаючи на той факт, що більшість юнаків і дівчат відчують теплоту й гостинність в домашньому колі, виявлено й такі особи, які прагнуть автономії від батьків, відчують себе незахищеними, мають залежність від обох батьків, виражають відкрити зневагу та непокору. Виявлені й такі юнаки й дівчата що мають страх самоствердитись й діяти вільно. Такі результати є цілком характерними для осіб юнацького віку й підтверджують, що процес сепарації триває й юнаки поступово переживають відділення від батьків, дорослішають.

Ми дослідили, що респонденти є більш близькими з матір'ю і менш близькі з батьком. Тобто, ступінь прояву теплих почуттів і прийняття своєї дитини матір'ю є вищою, в той час як для батька є більш характерне переважне відкидання своєї дитини і нижчий ступінь прояву теплих почуттів.

Виявилось, що тільки 25 % хлопців та 20 % дівчат мають середній або адекватний рівень самооцінки, 75 % хлопців та 80 % дівчат - низький рівень або неадекватно занижений, що не є рідкістю у дітей даної вікової категорії.

Низький рівень самооцінки свідчить про невпевненість старших підлітків в собі, яка проявляється в недооцінці своїх можливостей, що шкодить розвитку багатьох важливих якостей та рис особистості. Наприклад, свідченням заниженої самооцінки є незадоволення собою, нездатність поставити перед собою більш високі вимоги, оскільки має місце брак впевненості у своїх можливостях. Це гальмує розвиток відповідальності, бо такі діти не виявляють активності, ухиляються від виконання завдань, обов'язків, доручень; сфокусовані на невдачах, бояться ризикувати, уникають участі у змаганнях; їм притаманні такі риси характеру, як агресія і грубість, а також високий рівень тривожності.

За підсумками застосування авторської анкети на визначення сфер напруги у взаємостосунках підлітків з батьками нами було встановлено, що не

дуже близькі стосунки з батьками мають 15% хлопців, середні - 60% хлопців та 60% дівчат, дуже хороші - 25% хлопців та 40% дівчат.

Узагальнення результатів проведеного формувального експерименту показало, що за допомогою виокремлених психологічних умов формування самоповаги в підлітковому віці, розробленої та впровадженої психологічної програми з їх включенням відбулося підвищення рівня усвідомленого ставлення досліджуваних до себе.

Зафіксовано зростання віри особистості у власні сили та здібності, змінився рівень очікувань щодо інших – найближче оточення розглядається як джерело інформації про себе, що дозволяє співвідносити власні уявлення про себе з уявленнями інших і скоригувати самоставлення.

Зміни в показниках конструктів структурних компонентів самоповаги у підлітків відбулися завдяки розвитку довіри до себе, підвищенню самооцінки, готовності зрозуміти власні думки й почуття, здатності приймати себе в цілому, незалежно від переваг і недоліків у проявах особистісних рис.

Проведене дослідження дозволило виявити динамічні зміни в конструктах компонентної структури самоповаги та рівнів її сформованості в підлітковому віці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеева М. І. Взаємодія батьків і дітей в сім'ї як виховний чинник/ *Розвиток ідей Г. С. Костюка в сучасних психологічних дослідженнях* / За ред. ак. С. Д. Максименка. – К., 2000. – Вип. 20. – Ч. 1. – С. 24-30.
2. Андрейко А. В. Батьківські настановлення як психологічний чинник формування життєвого сценарію особи / *Проблеми загальної та педагогічної психології* // За ред. С. Д. Максименка, Том ІХ, ч.1. – К., 2007. – С. 16 – 21.
3. Асейкина Л. С. Формирование фрустрационной толерантности у иностранных студентов на начальном этапе обучения с позиции компетентного подхода. Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика): сборник научно - методич.ст. / РАН МПСИ – М.: Воронеж: МодЭК, 2005 – С. 50 – 73.
4. Бабіч Т. Пізнати і зрозуміти себе / *Психолог.* - 2010. - № 5, лютий. - С. 27.
5. Боришевський М. Й., Киричук О. І. Самосвідомість як детермінанта саморозвитку особистості. *Тези доповідей та матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Ментальність. Духовність»* (Луцьк, 18–23 червня 1994 р.). Київ – Луцьк, 1994. 1 частина, 3 розділ. С. 406–408.
6. Бойбіна Ю. В. Б77. Обліково-звітна документація шкільного психолога. — Х.: Вид. група «Основа», 2008.— 216 с.
7. Брагіна Н. В. Вплив сім'ї на формування життєвого шляху особистості/ *Наукові записки Інституту ім. Г. С. Костюка АПН України* / За ред. С. Д. Максименка. – К.: Главник, 2005. – Вип.26, Т.1. – С. 149-154.
8. Бреслав Г. Э. Психологическая коррекция детской и подростковой агрессивности: учебное пособие для специалистов и дилетантов. – СПб.: Речь, 2007. – 144 с.
9. Вербицька Л. Родинне виховання та кризові стани в ранній юності. *Вісник КНТЕУ.* - 2012. - № 4.- С. 104-112.

10. Вікова психологія: Навчальний посібник / Сергєєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасєка О. В. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 376 с.

11. Власова Н. В. Аналіз соціально – психологічних особливостей взаємин батьків і дітей юнацького віку/ *Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України* / За ред. С. Д. Максименка. – Т.ХІ, Ч.3. – К., 2009. – с.78-89.

12. Герасіна С. В. Асертивна поведінка як передумова формування почуття власної гідності та самоповаги студентської молоді. *Проблеми сучасної психології. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Кам'янець-Подільський* : «Аксиома», 2010. Випуск 10. С. 142.

13. Гурлева Т. С. Розвиток автономної відповідальності у підлітка: аргументи «ЗА». *Практична психологія та соціальна робота*. – 2006. – №4. – с. 4-9.

14. Демидюк Н. П. Близькість як феномен самодефіренціації: вітчизняна специфіка. *Актуальні проблеми психології. Том 3. Консультативна психологія та психотерапія* / За ред. С. Д. Максименка, З. Г. Кісарчук. – 2009. – Вип.6 – с. 168-179.

15. Доскач С. С. Психологічні особливості розвитку внутрішньої позиції дорослого у підлітків: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.психол. наук: спеціальність 19.00.07. «Педагогічна та вікова психологія»/Світлана Сильверстівна Доскач. – Івано – Франківськ, 2008. – 20 с.

16. Дробко І. Виховання дітей юнацького віку: психологічні рекомендації батькам. *Психолог*. - 2011. - № 43, листопад. - С. 9-11.

17. Дунаєва М. І. Вплив моделей внутрішньосімейних відносин на особистість підлітка. *Актуальні проблеми психології* / за ред. С. Д. Максименка. – К.: «Логос», 2007. – Т.7, Вип.13. – С. 227-231.

18. Забродський М. М. Основи вікової психології: Навчальний посібник. – Тернопіль, 2005. – 236 с.
19. Зинкевич-Евстигнеева Т. Д. Практикум по сказкотерапии. СанктПетербург : Речь, 2000. 310 с.
20. Ковальчук І. М. Сімейні взаємовідносини й особливості / За ред. С. Д. Максименка, том VIII, вип.1. – К., 2006. – С. 171-176.
21. Ковбас Б., Костів В. Родинна педагогіка: у 3-х т. Ів. - Франівськ, 2006. – 288 с.
22. Кон И. С. Психология ранней юности. М.: Просвещение, 1989. - 254 с.
23. Лащук В. Особливості соціальних потреб та оцінок осіб юнацького віку з різним рівнем переживання самотності. *Психологія і суспільство*. - 2011. № 3. - С. 104-109.
24. Максименко С. Д. Генезис существование личности. – К.: Из-во ООО «КММ», 2006. – 240 с.
25. Максимова Н., Порох Л. Роль школи у формуванні позитивних дитячо-батьківських стосунків у родині. *Рідна школа*. - 2012. – № 4/5. – С. 64-68.
26. Малихіна О. А. Динаміка змін складників структурних компонентів самоповаги: реалізація корекційно-розвивальної програми. *Психологічний часопис : науковий журнал* / за ред. С. Д. Максименка. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, 2020. № 4. Вип. 6. С. 248–256.
27. Молчанова О. М. Вплив емоційних переживань на розвиток совісті особистості юнацького віку. *Практична психологія та соціальна робота*. - 2011. - № 7. - С. 55-58.
28. Павелків Р. В., Безлюдна В. І., Корчакова Н. В. Просоціальний розвиток особистості : монографія. Рівне : РДГУ, 2013. 380 с.

29. Ромек В. Г. Тренинг уверенности в межличностных отношениях. СанктПетербург : Речь, 2003. 175 с.
30. Савчин М. В., Василенко Л.В. Вікова психологія: Навчальний посібник. К.: Академвидав, 2005. - 360 с.
31. Ставицька С. О., Кутішенко В. П. Теоретичне обґрунтування розвитку структури самосвідомості особистості. *Науковий часопис національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 12 : Психологічні науки*. Київ, 2016. С. 140–147.
32. Сологуб Н. Сім'я як один із факторів відчуження підлітків // *Психолог*. -2012. - № 2. - С. 23-30.
33. Скрипченко О. В., Долинська Л.В., Зелінська Т.М. Вікова та педагогічна психологія : Навч. посіб. для студ. ВНЗ. К.: Каравела, 2014. — 400 с.
34. Тайсон Ф., Тайсон Р. Психоаналитические теории развития / Под общей редакцией М. В. Ромашкевича. – Екатеринбург: «Деловая Книга», 1998. – 407 с.
35. Ткачишина О. Р. Актуальні проблеми стосунків поколінь та причини їх виникнення у сучасній сім'ї. *Практична психологія та соціальна робота*. - 2009. – № 7. – С. 5-8.
36. Хабайлюк В. В. Особливості суперечливих стосунків між батьками та дітьми підліткового віку. *Практична психологія та соціальна робота*. - 2012. – № 3. – С. 37-40.
37. Черняк А. І., Костюкова Н. В. Самосвідомість людини як головний механізм актуалізації її Я-концепції. *Вісник Національної академії оборони України*. 2008. № 3 (7). С. 112–117.
38. Шевченко Н. Ф. Теоретичні підходи до розуміння поняття «самоповага» в історичному поступі психологічного знання. *Наука і освіта*. 2015. № 11-12. С. 19–25.

39. Широка А. О. Адаптація методики психологічної сепарації від батьків в юнацькому віці. *Практична психологія та соціальна робота*. – 2008. – № 10. –

С. 45–53.

40. Широка А. О. Емпіричне дослідження процесу сепарації в дочірньо-материнських стосунках дівчат юнацького віку / *Проблеми сучасної психології*: зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. – Вип. 10. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – С. 861–874.

41. Шурухт С. М. Подростковый возраст: развитие креативности, самосознания, эмоций, коммуникации и ответственности. Санкт-Петербург : Речь, 2006. 112 с.

42. Янович І. О. Батьки і діти: шляхи взаємодії (матеріал для батьківських зборів): (семінар-практикум з елементами тренінгу). *Практична психологія та соціальна робота*. - 2009. – № 8. – С. 49-52.

43. Цукерман Г. А. Психология саморазвития: задача для подростков и их педагогов. М. : Интерпакс, 1994. – 160 с.

44. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Пер. с англ. М.: Прогресс, 1996. - 344 с.

45. Kroger J. Identity Development: Adolescence through adulthood. Oaks, Calif. : Sage Publications, 2007. – p. 305.

46. Lerner R. Handbook of adolescence psychology / R. Lerner, L. Steinerg. – 2nd ed. – New Jersey: John Wiley and Sons inc., 2004. – p. 852.

47. Maccoby E. Socialization in the context of the family: Parentchild interaction / E. Maccoby, J. Martin. – New York: Wiley, 1983. – p. 5-101.

48. Mahler M. The psychological birth of the human infant: Symbiosis and individuation / M. Mahler, F. Pine, A. Bergman. – New York: Basic Books, 1975. – 307 p.

49. Parra A. A Longitudinal Research on the Development of Emotional Autonomy During Adolescence / A. Parra, A. Oliva // The Spanish Journal of Psychology. – 2009. – Vol. 12, No. 1. – p. 66-75.

50. Perl E. Psychotherapy with adolescent girls and young women: fostering autonomy through attachment / Elizabeth Perl. – New York, London: The Guilford Press, 2008. – 198 p.

51. Smetana J. Adolescent development in interpersonal and societal contexts / J. Smetana, N. Campione-Barr, A. Metzger // Annual Review of Psychology. – 2006. – № 57. – p. 255-284.

52. Smetana J. Adolescents, Families, and Social Development: How Teens Construct Their Worlds. Chichester, West Sussex, U.K.; Malden, Mass.: Wiley-Blackwell, 2011. – p. 327.

МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

89600, м. Мукачево, вул. Ужгородська, 26

тел./факс +380-3131-21109

Веб-сайт університету: www.msu.edu.ua

E-mail: info@msu.edu.ua, pr@mail.msu.edu.ua

Веб-сайт Інституційного репозитарію Наукової бібліотеки МДУ: <http://dspace.msu.edu.ua:8080>

Веб-сайт Наукової бібліотеки МДУ: <http://msu.edu.ua/library/>